

MARSHALL MCLUHAN
1911—1980

Varázsló, próféta, művész, tudós, történelembölcselelő, a „pop-kultúra”, a „beat-kultúra” apostola, a médiumok metafizikusa, sarlatán, az elektronikus falu főpapja, egy új technikai mítosz megteremtője — mondták róla ismerősei: olvasói, kritikussai, diákjai, és talán mindegyik megjelölés tartalmaz valami részgazságot. Hogy milyen is volt valójában és mit jelent életműve kora szellemi életének és az utókornak, egyértelműen, kategorikusan nem határozható meg. Bizonyára nem tartozott a mindenkor tudományos szigort megkívánó tudósok közé, szabad gondolkodó volt, kinek gondolatai merészségükkel, újszerűségükkel és nem utolsósorban megbotránkoztatásukkal a XX. század egyik legeredetibb, legnépszerűbb és legérdekesebb, de legellentmondásosabb gondolkodójává is avatják.

McLuhan legfőbb kutatási területe a kommunikációs eszközök hatásmechanizmusa és ezen eszközöknek — McLuhan szóhasználatával: médiumoknak — az ember szemléletmódjára gyakorolt hatása. „McLuhan nem valaminek a keretként, hanem önmagában igyekszik látni és értékelni a kommunikációs eszközöket, technológiát, környezetünket — tulajdonképpen a jelenünket.”¹ Ez azt is jelenti, hogy a tömegkommunikációs eszközök kutatásakor teljesen eltekint a Lasswell-féle elismert formula alkalmazásától, attól, amely a kommunikációt egy olyan folyamatként fogja fel, amelynek lényegét és jellegét nem fedhetjük fel, ha nem elemezzük, hogy „kitől származik az információ, mi az, kinek szól, hogyan és mi célból továbbítják”. McLuhan nem tulajdonít egyforma fontosságot a felsorolt komponenseknek, hanem új megközelítést alkalmaz a médiumok kutatásakor.

Elmélete mindenesetre új irányt jelölt ki a kommunikációs kutatásokban; új gondolkodásmódot, új távlatokat, lehetőségeket tárt fel, amely általános megjegyzéseitől klisészerű reflexiótól eltekintve az eddigi kutatások és elméletek felülvizsgálására ösztönöz. Elméletének jelentős része viszont maga igényel felülvizsgálatot, korrekciót, hisz

nemegyszer ellenvetések sora hozható fel egy-egy „kinyilatkoztatása” kapcsán.

McLuhant nem lehet sem iskolába, sem pedig valamely eszmeáramlathoz sorolni. Bár követője és híve szép számban akad, ő MAGA alkot egy iskolát, amelyet sokszor ironikus felhanggal mcluhanizmusnak is hívnak. A róla, illetve műveiről írott kritikák, vélemények nagyon el-lentmondóak, amint az írásunk elején felsorolt McLuhanra aggatott jelzőkből is kitűnik. Hogy miért érthetetlen, bizarr, sokkhatású sokak számára egy-egy tétele? „McLuhan elsősorban arra törekszik, hogy a jelent a jelen értékrendszerével mérje. Az értékrendszert az értékeléssel egyidőben definiálva. Környezetünket igyekszik látni, egy múltkörnyezet mércéi, fogalmai nélkül.”²

McLuhan 1911-ben született Kanada Alberta államában. Manitobában diplomált angol irodalomból, majd a nagy-britanniai cambridge-i egyetemen középkori angol irodalomból doktorált. A torontói egyetemen tanított irodalmat, majd a New York-i egyetem vendégelőadója volt. 1963-ban a torontói egyetemen tanulmányi kutatóközpontot alapított, hogy a kultúra és a technológia viszonyát kutassa. 1979-ben, nyugdíjba vonulásakor a központot megszüntették.

Az irodalomelmélet érezteti hatását egész társadalomfelfogásán és a kommunikációs eszközökre vonatkozó világszerte ismertté vált elméletén is. Az irodalommal és irodalomelmélettel való szellemi rokonság nemcsak elméletének tartalmi elemeiben, hanem kifejezőmódjában és formai jegyeiben is megnyilvánul.

Irodalomkritikai és irodalomelméleti munkáin kívül a következő művei jelentek meg: *The Mechanical Bride: Folklore of Industrial Man (A mechanikus menyasszony)*, New York, 1951.; *Exploration in Communication (Kommunikációs kutatások)* — társszerzőként E. S. Carpenterrel, Boston 1960.; *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man (A Gutenberg galaxis — a tipografus ember kialakulása)*, Toronto, 1962.; *Understanding Media — The Extensions of Man (A médiumok megértése)*, New York, 1964.; *The Medium is the Massage: An Inventory of Effects (A médium a masszázs)*, 1967.; *Counterblast*. Toronto, 1968.; *War and Peace in the Global Village (Háború és béke a Globális Faluban)*, New York, 1968.; *Cliche and Archetype (Klisé és archetípus)*, New York, 1970. Könyvei milliós példányszámban keltek el és lefordították őket szinte minden nyelvre.

McLuhan gondolatrendszerének kulcsfogalma a *médium*, amely a szerző egyik kedvelt, aforisztikus meghatározása szerint „az ember képességeinek kiterjesztése, megnyújtása”. Benne foglaltatik ez a meghatározás egyik legjelentősebb művének a címében is (*Understanding Media: the Extensions of Man*), melyben a legkoherensebben — ha egyáltalán beszélhetünk konherenciáról McLuhan esetében — fejtette ki a médiumokkal kapcsolatos elméletét. Ebből megtrudható, hogy médiumon technikai „eszközöket ért a szerző, olyan technikai eszközöket, amelyek az emberrel kapcsolatba kerülve meghosszabbítják, kiterjesztik annak

érzékszerveit”. „A ‚médiumság‘ ezen eszközöket bizonyos szempontból veszi egy kalap alá: a kerék, az autó, az elektronikus digitális számítógép annyiban ‚médiúm‘, amennyiben az emberi, egyéni és társadalmi gondolkodásmódra visszahat.”³ McLuhan gondolatainak alapját az az — időszerű társadalmi tudományok által elhanyagolt — igény képezi, mely szerint a figyelmet a médium formai és strukturális jellemzőire kell összpontosítani, nem pedig kizárólag a tartalomra, az „üzenetre”, amelyet azok továbbítanak. A mcLuhani forma-felfogás tükrében minden médiumnál felfedezhető a művészeti alkotással való analógia. Ez az álláspont több művében is kifejezésre jut: a *The Mechanical Bride*-ban, a *The Gutenberg Galaxy*-ban és az *Understanding Media*-ban is.⁴ A forma szerinte a médium „hatását” jelenti, azt a hatást, ami annak funkciójából ered, és ami az elemzések legnagyobb részében háttérbe szorul, mert azok többnyire kizárólag a médiumok által közvetített tartalomra szorítkoznak.

McLuhannál a hangsúly nem a mindenki előtt nyilvánvaló tartalmon, a klasszikus értelemben vett jelentésen, üzeneten van, hanem a formán. Felfedezését abba az aforizmában sűríti miszerint maga a *médiúm* is *üzenet*. „A médium, a technológia »üzenete« nem más, mint az az arány, sebesség és minta-változás, amelyet az az emberek közötti viszonyokban előidéz. A médium azért képez »üzenetet«, mert formálja, meghatározza az emberek társulásának és hatósugarának arányát és formáit.”⁵ Vegyük például a vasutat, amelyhez ugyan nem fűződik sem a mozgás, sem a közlekedés, sem a kerék, sem az út feltalálása, de felgyorsította és kiszélesítette a korábbi emberi funkciókat — teljesen új típusú városokat, munkát és szabadidőt teremtve ezzel — mondja McLuhan. Ugyanígy felgyorsítja a közlekedést a repülő, függetlenül alkalmazási rendeltetésétől. Arra törekszik, hogy megsemmisítse a „vasúti” típusú város politikai és társulási formáit.

McLuhan figyelmének középpontjában a technikai eszközök, közegek állnak a szó legtágabb értelmében, determináló jelleget tulajdonítva nekik. Az emberiség fejlődésének legjelentősebb folyamatát az ember természetes képességeinek médiumokkal való kiegészítése, kiterjesztése képezi — mondja.

A médiumok elemzésekor a központi problémát a társadalmi kommunikációs eszközök képezik: a beszéd, az írás, a nyomtatott szöveg, a rádió, telefon, televízió stb., de elemzését kiterjeszti azokra a technológiai eszközökre is, amelyek felváltják vagy kiegészítik az ember bizonyos szerveinek munkáját: a szerszámokra, gépekre, automata berendezésekre, de még a ruházatra, épületre, fegyverre, közlekedési eszközökre stb. is.

Bár alapgondolatainak tételszerű felállításakor McLuhan valóban eltekint a tartalom klasszikus értelmezésétől, ez egyáltalán nem gátolja abban, hogy alkalomadtán — hézagpótlóan — a régi értelmezésben szedje elő fogalomtárából. Ez sok esetben homályos következtetéseket, kényszeredett gondolatokat eredményez. Különösen a médiumok osz-

tályozására vonatkozó megállapításaiban lelhetők fel az egyértelmű, szilárd fogalmi apparátus hiányát tükröző, erőltetett „kinyilatkoztatások”.

McLuhan a médiumokat természetüktől, vagyis a teljesítmény nagyságától és milyenségétől függően „hideg” és „meleg” médiumokra osztja. Melegnek szerinte az a médium nevezhető, mely — az általa közvetített információk mennyiségét és egymás közötti kapcsolatát tekintve — „magasan meghatározott” mivel a „fogyasztót” összefüggő adattömeggel halmozza el, megfosztva így attól, hogy aktívan részt vegyen a tájékozódási és megismerési folyamatban. A meleg médium általában egyetlen érzék meghosszabbítására összpontosul. (A meleg médiumok közé sorolja McLuhan a rádiót, filmet, fényképet, valamint a nyomtatott szöveget stb.)

Ezzel ellentétben a „hideg” médium a fogyasztóval aránylag kisszámú adatot közöl, és így arra kényszeríti, hogy feltárja a közöttük levő kapcsolatokat, tehát teret hagy az adatok szubjektív kiegészítésére, miközben a fogyasztó aktív részesévé válik az információ és tudásbefogadás folyamatának. (Hideg médiumoknak tekinti a szerző pl. a televíziót, telefont, a képregényt, a beszédet.) Tehát a „meleg forma kizáró”, míg a „hideg bekapcsoló” hatású — állítja McLuhan.

A mcluhani elmélet lényege az, hogy a társadalmi kommunikáció eszközei határozzák meg a társadalom struktúráját és dinamikáját. A médium tehát, melyet egy adott társadalom használ, vagy használni kényszerül, meghatározza annak mivoltát és viselkedési módját. Noha az ötlet nem tőle származik,⁶ a fenti tézist McLuhan a paradoxonig fejlesztette. Elsőrendű, meghatározó jelleget tulajdonítva a médiumoknak „McLuhannál háttérbe szorul, elsikkad a társadalmi lét minden más tényezője, beleértve a gazdaságit is”.⁷

Miként térképezhető fel a társadalmi fejlődés McLuhan médiumfelfogásának tükrében? McLuhan írásai alapján az emberiség történetét négy nagy szakaszra oszthatjuk, melyeket egy adott kommunikációs technológia túltengése különböztet meg egymástól.

Az első fázis az írásbeliséget megelőző törzsi ren. Az érintkezési formája pedig a beszéd, amely McLuhan szerint az első társadalmi kommunikációs eszköz, és legkevésbé rendelkezik a médiumok jellegzetességeivel. A beszéddel kezdődik meg az ember kiválása természeti környezetéből. „A korlátlan, iránytalan, határtalan akusztikus tér az *emóció*, a primordiális intuíció, a sötétség világa. Az akusztikus tér sötét mélységeire csak a beszéd kényszerített struktúráját.”⁸ A beszéd az emberi sötétség kozmikus, láthatatlan architektúrája — mondja McLuhan. A beszédtechnikai tökéletlensége folytán kisszámú adatot közöl, információértéke alacsony, ezért az ember az üzenetet maga kényszerül kiegészíteni, teljes mértékben mozgósítva eközben fantáziáját, érzékszerveinek sorát, egész személyiségét.⁹ A beszéd egyénre gyakorolt ilyen hatásának a társadalmat is érintő következményei vannak. A beszéd „in-

tim” kapcsolatteremtő jellegéből eredően erős, organikus társadalmi közösséget teremt.

Erre az időszakra, amit McLuhan még audiotaktilis kultúrának is nevez, az ember kifejezőmódjának, társadalmi érintkezési formáinak és magának a társadalomnak az összhangja a jellemző.

„Az írás reflektorfényt vetett a beszéd magas, homályba vesző Sierráira — mondja McLuhan — az írás láthatóvá tette az akusztikus teret. Fénycsóvát dobott a sötétbe.” A második fejlődési szakasznak a kezdetét tehát a fonetikus írásmód bevezetése jelenti, amely Homéroszszal kezdődik és kétezer évig tart. „A fonetikus ábécé technológiájának elsajátítása az embert a fül mágikus világából a vizualitás közönyös világába helyezi” és mintegy határvonalat húz a „törzsi” és a „vizuális” típusú ember közé. Ennek az utóbbi embertípusnak a kiteljesedésére azonban csak a tipográfia bevezetésével került sor.

A könyvnyomtatás kora (kb. 1500-tól 1900-ig) ebben a fejlődésláncolatban az antitézist hivatott képviselni, az előző két korszak pedig tézisként fogható fel. A nyomdászat bevezetése és elterjedése ugyanis forradalmi változásokhoz vezetett az ember életében és magában az emberben (ez utóbbin van a hangsúly). A látás érzéke felváltja az ember minden más érzékét, megbontva ezzel a fejlődés első fázisára jellemző összhangot, az érzékek harmonikus viszonyát. A felborult egyensúly mellett megszakad az érzékek kívánatos kapcsolata a valósággal. Az érzékek és érzések egységének megszűnése, felbomlása lelki diszharmóniához vezet. A nyomdászat lényege: a betűk és szavak szigorú, egyenes vonalú elrendezése megformálja a „lineáris embert”. Létrejön tehát az ún. „vizuális kultúra”, mely egész sor szocio-pszichikai és társadalmi-szervezési következménnyel jár.

McLuhannak A Gutenberg galaxis című művében az emberi szervezetben egyetlen kommunikációs eszköz okozta változás elemzési módja a Nyugat történetének átfogó tolmácsolásává szélesedik. Az életvitel, életmód szembetűnő jellegzetességeit Európában és Amerikában a reneszánsztól a XX. század kezdetéig a mozgó betű feltalálásából és a nyomtatott szó elterjedéséből vezeti le. A könyv lehetővé tette az ember számára — mondja McLuhan —, hogy szellemét másoktól függetlenül, elkülönülve táplálja, aminek eredménye az individualizálódás, a gondolat és tett megosztottsága, a kettős személyiség, valamint az egyén és környezete közötti ellentét lett. A nyomdagép megváltoztatta az időről alkotott fogalmakat, térfelfogásunkat. A nemzeti nyelven íródott nyomtatványok elterjedése pedig kitermelte a nacionalizmus központosító erőit. „Senki nem mond ellen McLuhannak a tekintetben, hogy a nacionalizmus történelmi kialakulásában például közvetlen és elhatározó szerepe volt az éledő nyelvi öntudatnak, s ez utóbbi megerősödését segítette a saját (nem latin) nyelvű irodalom széles körű publicitását biztosító könyvnyomtatás, de vak és süket, aki nem látja a nyelvi és romantikus történelmi-öntudati tényezők mellett és alatt a

társadalmi és gazdasági tényezőket, amelyek a nacionalizmus kialakulásában a távolabbi és végső rugók szerepét játsszák.”¹⁰

A Gutenberg galaxis embere amellet, hogy individualista, lineáris ember is, akinek nézőpontja meghatározott, idő és térfelfogása önkényes, bár az ösztönös látszatát kelti, és a könyvnyomtatás érája kezdetén feltalált perspektívával áll összefüggésben.

A betűszedés folytatta a fonetikus írásnak a törzsi rendszer feloldását előidéző folyamatát, nyitott társadalmakat teremtve. McLuhan szerint végtelen a sora azoknak a változásoknak, amelyek a nyomtatás következményeiként magyarázhatók. Szerinte a reformáció is ennek következménye volt, amely a homo economicus kialakulásával hozható kapcsolatba. Ez az embertípus viszont nem alakulhatott volna ki az individualizáció és a tipográfia közvetítette kvantifikáció nélkül.

„Az ilyen mcluhani Gutenberg-tézisek alapján úgy tűnik, korunk minden kellemetlen lételemének eredete a mozgó betűkből vezethető le, amit pedig ezzel nem lehet megmagyarázni, az a mozgó betűk elődjére hárítandó.” — jegyzi meg Frank J. Kermode, McLuhan egyik kritikusa.¹¹

Az embert képességeinek a korábnál fejlettebb, áttételesebb, magasabb szintű gyakorlása vezette a betűk feltalálásához, amely képességeket ez a találmány meghatványozta. Ha nem így lett volna, akkor az írásbeli civilizáció már kezdetekor a verbalizmus tengerébe fulladt volna. A szépirodalom ennek még ékeesebb bizonyítéka, mint az informatív szerepet ellátó írás. A közvetlen érzékelés — a betűk összekapcsolása — látás közvetítésével csak elengedhetetlen technikai előfeltétel, a vizualitásnak csupán a kezdete. A „szem” tulajdonképpeni munkája ezután következik — mondja Halász László a Képernyő tekintete című könyvében.¹² Az üzenet felfogásának pszichológiai feltétele, hogy reproductív képzeletünk segítségével fel is tudjunk idézni, bele is tudjunk olvadni abba a világba, amelyet az írás közvetít. Eközben érzéleteink korábbi tapasztalataira, élményeire támaszkodunk, mint „emlék és képzeletvilágunk nyersanyagaira”.

A McLuhan által hiányolt egyensúly, harmonia megteremtésének egyik eszközét Halász épp az írásbeli kommunikáción belül, a szépirodalomban látja, amely a reproductív képzelet legfőbb iskolája. A művészi közlés e fajtája, amely az írásbeli civilizáció találmánya, védekezés a betűkben megtestesülő negatív lehetőségek: a már említett verbalizmus, a sivár absztrakciók stb. ellen.

„... A könyvnyomtatás és — törekedjünk a fogalmazás teljességére — könyvégetés évszázadaiban a harmonikus személyiségfejlődést jobbra nem a betűk fenyegetik. Az osztálytagozódás és a munkamegosztás hosszú ideig gondosan óvta az embereket a betűk terhétől. Még a múlt század második felében és e század elején is, az analfabetizmus csökkenése ellenére, hatalmas a száma azoknak, akik benne élnek a Gutenberg galaxisban anélkül, hogy egyáltalán valami közelebbit tudnánk róla... Nem az olvasói személyiség szűkössége, sokkal inkább az

a megoldhatatlan gond, hogyan tágítható a tényleges olvasók köre.”¹³

Az elektronikus médiumok bevezetésével a könyv kétségtelenül valamelyest háttérbe szorult, de ez aligha jelenti azt, hogy belátható időn belül kiküszöbölhetővé válik életünkéből. Ahogy Maróti írja: „... a televízió és általában az audiovizuális módszerek egyre jelentősebb szerepet kapnak majd a könyv *mellett*, de nem a könyv *helyett*...”¹⁴ A betű és az olvasás viszont még akkor sem válik kiiktathatóvá, ha valamennyi könyv anyaga bevonul a komputerek memóriába, hisz használatkor a keresett szöveget az vagy hanggá vagy képpé fordítja le, elmélyültebb tanulmányozás esetén minden bizonnyal ez utóbbit kell választani.

Mindenesetre a könyvet nem lehet olyan egyértelműen és visszavonhatatlanul kiebrudalni az emberiség eljövendő kultúrájából, mint azt McLuhan tette. „A könyvek elavultak (?) csakúgy, mint a homo sapiens” — jegyzi meg ironikusan William Blissett¹⁵ McLuhan nézetei kapcsán.

A fejlődés negyedik, jelenkori fázisa az elektronikus médiumok kora, amely az előzőek viszonylatában „szintézisként” tolmácsolható, tulajdonképpen egy fajta reverzibilis folyamatként jelentkezik. Visszavezet bennünket az idealizált ősi állapotok közé, természetesen más, egy sokkal magasabb fokon.

Az első elektromos médiumok még kettős jellegűek: a régi, egyoldalú, vizuális kultúra elemeit is tartalmazzák, de már felfedezhetők az ember összes lehetőségeinek, képességeinek összhangját előrejelző kultúra elemei is. A társadalmi kommunikáció elektronikus eszközei és az automatizáció, különösen pedig a televízió, az audiotaktilis kultúrához és az organikus társadalmi közösségekhez való visszatérést jelentik.

Az elektronikus médiumok McLuhan szerint a Gutenberg galaxis egyoldalú, lineáris emberét az „integrális” embertípussal váltják fel, mint ahogy a fonetikus ábécé felváltotta a „törzsi” a „vizuális” emberrel.

A nyomtatás képviselte „explozióval” szemben — melynek következménye egy régi, integrális rend individualista, differenciált, atomisztikus, mechanikus emberi darabkákká való széthullása — az elektromosság McLuhan szerint megteremti az „imploziót”, amely egyesíti az egész emberiség idegrendszerét egyetlenegy, egyidejű egységgé, és visszavezet bennünket a törzsi faluhoz, amely ez alkalommal világméreteket ölt. „A gyakorlatilag egyidejű hatásokkal operáló elektromos technológia nyomán maga a földgolyó sem lehet többé egyéb: egyetlen falu...” mondja McLuhan az Undersanding Mediában, majd a Counterblastban: „Ha minden irányból és szimultán árad felénk az információ, akkor a kultúra, melyben élünk törzsi jellegű, bármi is egyébként a múltja s fogalmi bázisa...”¹⁶

A médiumok explozív elterjedését nem nehéz dokumentálni, de az igazi következtetések csak abban az esetben vonhatók le, ha felmérjük a közönséggel való kapcsolatuk intenzitását és minőségét is. Ha bizo-

nyítani akarjuk a „globális falu” mindent átfogó médiumhálózatát, aligha elegendő felsorolni, hogy mennyi napilap és mekkora példányszámban jelenik meg szerte a világon, mennyi telefonkészülék köti össze az embereket, hány tv és rádió esik egy főre stb., ha nem vesszük figyelembe ezen eszközök elterjedési struktúráját. Fontos tényező még a médiumokkal kialakítandó kapcsolatra való alkalmasság, illetve hajlandóság is, a lakosság általános és audiovizuális műveltsége, a szóbeli vagy írásbeli közlési mód hagyománya stb.

Az elektronikus médiumok jelenléte korunkban McLuhan szerint két, lényegében eltérő kultúra összeütközéséhez, szembekerüléséhez vezetett. Ennek következtében — mely bizonyos értelemben krízist és a régi értékek megdöntését váltja ki — vákuum jön létre. Ebben a vákuumban élünk mi most, ami egész sor adaptációs követelményt támaszt az emberrel szemben. Régi, évszázadokon keresztül belénk rögződött Gutenberg világnézetünk, világszemléletünk csak nehezen tud alkalmazkodni a merőben új kívánalmakat és részvételt kívánó elektronikus eszközökhöz. Mint minden mást, meg kell tanulnunk ezekkel együtt élni.

McLuhan szerint a tv ma a legjelentősebb elektronikus médium, nemcsak azért, mert minden házba bekerül és szinte karnyújtásnyira kerül hozzánk a világ bármely pontja, hanem azért is, mert ellentétben a filmmel és a fényképpel inkább tapintási, mint látási érzékünknek a meghosszabbítása. „A tv behozta a világot az emberek otthonába, a jelenlét élményét sugározza kontinensnyi vagy akár globális méretekben. Így a tv befejezi azt a nagy kommunikációs forradalmat, amit a világsajtó megkezdett; a szinkronicitás és a mindenütt-jelenlét mint pusztá hírközlésforma teljesen átalakította az ember „hírterét” a tartalomtól függetlenül” — írja Vekardi László McLuhan-elemzésében.¹⁷ Mivel a tv nem ad részletes információt a televíziós tárgyról, a „hideg” médiumok közé sorolandó, amely mozgásba hozza az ember minden képességét. Másik jelentős elmélete szerint a figyelemnek az „ekrán üregben” közvetített mágikus mozgóképre történő összpontosítása „szűkíti a tudatot”, ami a hipnózishoz hasonló állapotot hoz létre. McLuhan írásaiban a televíziós kép, nem pedig a televíziós program előidézte változásokról beszél az ember és a társadalom vonatkozásában. Az emberek viselkedés- és életmódjában, társadalmi életében a tv mint kommunikációs eszköz által előidézett jelentős változások ma már mindenki számára nyilvánvalóak, azonban ezt a problémát nem lehet ilyen egyszerűen vizsgálni.

A televízió és a többi tömegkommunikációs eszköz közvetítette információ a közvélemény formálására gyakorolt nagy hatása miatt is megkülönböztetett figyelmet érdemel — ilyen szempontból pedig tartalmi elemzése megkerülhetetlen. Mert épp e vonatkozásban jutnak kifejezésre a fogyatékoságai, korlátozottságai is. Ugyanis a tömegtájékoztatási eszközök által továbbított információk mögött egy meghatározatlan ideológiai konstans húzódik meg, és ilyen értelemben determináló hatásúak. Az eddigi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a nyilván-

nosság elé ezeken az eszközökön keresztül! azok az információk, olyan válogatásban és előadásmódban kerülnek, amelyek az adott pragmatikus politika értelmét, lényegét igazolni képesek és hivatottak. Ezek pedig nagyon sok esetben távol állnak a nehezen mérhető és meghatározható valóságtól — mondja Ratko Božović.¹⁸ Azáltal, hogy a néző identifikálja magát a kommunikátorral — márpedig McLuhan ezt hangsúlyozza —, a lakosság politikai hajlandóságának korlátlan manipulációjára nyílik lehetőség. S bár ilyen hatás mindig kimutatható a tömegkommunikációs eszközök esetében, ez szerencsére nem olyan — mondhatjuk tragikus méretű —, mint amilyen McLuhan médium-felfogásából következhetne. Azáltal, hogy McLuhan mintegy kritikátlanul bizalmat szavazott a médiumoknak, függetlenül attól, hogy milyen „üzenetet” továbbítanak, nem terjedhetett ki figyelme arra, hogy a tömegkommunikációs eszközök nem humánus alkalmazása milyen következményekkel járhat. Szerinte például a tv magától elvezet bennünket az ember képességeinek és lehetőségeinek teljes megvalósulásához, mert participatív kultúrát teremt. Ezekre a megállapításaira rációznak a tömegkultúra területén végzett kutatási eredmények is, amelyek bebizonyították, hogy épp azok a médiumok formálnak az emberből a valóságot passzívan átélő fogyasztót, amelyeket McLuhan favorizál. Ezek a médiumok ugyanis a legtöbb esetben nem a befogadó intellektusának és alkotóképességének aktivizálására, hanem pusztán érzékeinek kielégítésére törekcsenek. „A szimbolikus tartalmaknak az ipari cikkek módjára történő univerzális, technikailag biztosított terjesztési lehetősége — amely számtalan, heterogén összetételű befogadót ölel fel — standardizációhoz, sztereotipizáláshoz és egyértelműséghez vezet. Az egységes kultúramodellből kiindulva megállapítható, hogy a tömegkommunikációs eszközök kielégíthetik ugyan az érzelmi és a pszichikai szükségletek egy részét, de nem úgy az autentikus intellektuális törekvéseket.”¹⁹

Umberto Eco teljes joggal figyelmeztet arra, hogy a tömegkommunikációs eszközök (mass media) tanulmányozása nem válhat külön tudományággá mindaddig, amíg a kommunikációs eszközöket egymástól elszigetelten, külön-külön tanulmányozza. Ez vonatkozik minden ilyen jellegű próbálkozásra, függetlenül az alkalmazott kutatási módszertől. E tudományágnak létjogosultsága csak abban az esetben van, ha a kommunikációs eszközök közös tulajdonságaiból indul ki. Eco három alapvető feltételt sorol fel, melyek a tömegkommunikációs eszközökkel foglalkozó kutatásokat előtérbe helyezik: 1) az iparosodott társadalmak gazdasága látszólag egyenletes, valójában viszont teli van elmentmondással; 2) a kommunikációs csatornák nemcsak meghatározott csoportokig, hanem korlátlan számú, a legkülönbözőbb szociológiai helyzetben levő befogadókig továbbítják az információkat; 3) fontos elemezni az információkat feldolgozó és továbbító csoportok jellegzetességeit. A legfőbb cél megvilágítani azokat a tényezőket, amelyek egyesítik a tömegkommunikációs jelenségeket a szélesebb értelemben vett kultúra és társadalom jelenségeivel. „A tömegkommunikációs eszközök

megértése csak a tömegkultúra jellegzetességeinek és immanens ellentéteinek elemzése alapján lehetséges.²⁰

Fenntartás nélkül elfogadni, vagy elvetni McLuhan nézeteit egyaránt hiba lenne — mondja Ratko Božović idézett utószavában — mert életműve a fogyatékoságok ellenére is jelentős hozzájárulás egy átfogó tömegkommunikációs tudomány megalapozásához és „jelentős tett a gondolkodás és művészet történetében, s világszerte nagy hatása lesz az új kommunikációs műfajok, elsősorban a tv fejlődésére.”²¹

McLuhannak felróható az a homályosság, az inkonzisztencia és a racionalizmus hiánya. A tudományos módszerek sokak által szemére vetett mellőzését viszont tudatosan vállalja az e módszerek iránt érzett bizalmatlansága és kritikája jeléül, amit aligha ítélnünk el fenntartás nélkül. McLuhan „a zsonglőrök ügyességével pergeti ujjai között a maga teremtette szakzsargont és a szellemes eszmetűzijáték nézője megfelelően elkábulva nem tehet egyebet: megadja magát” — írja Maróti.²² Ebben az esetben inkább „adjuk meg magunk” mintsem lemondjunk McLuhan nagyszerű gondolatairól, amelyek a tudományos módszer szolgái betartása esetén meg sem születhettek volna. „Kultúránk csak addig tart kívánatosnak valakit, amíg meghatározott pozíciókat képvisel, egyhelyben áll. Amint mozgását észlelik, netán ‚határsértést’ követ el delikvenssé nyilvánítják. A kutatók következtelenek, sosem tudják, mikor tesznek megdöbbenő felfedezést. Tehát a következetesség értelmetlen jelzővé válik, amennyiben kutató ábrázolására használják. A kutató, ha következetes szeretett volna lenni, maradhatott volna ott, ahol volt, Jacques Ellul szerint a propaganda ott kezdődik, ahol a dialógus véget ér. Én visszafelek a médiumoknak és új felfedezések felé indulok. Nem magyarázok — kutatok” — mondja magáról Marshall McLuhan.

Lehet, hogy felesleges és erőltetett is őt, tőle idegen kritériumokkal, egy múlt-környezet mércéi, értékrendszere szerint értékelni?²³

Jegyzetek

- ¹ Várady Tibor: Rendhagyó életmű, McLuhan halálhírére. Magyar Szó, 1981. január 13.
- ² Várady Tibor: Uo.
- ³ Maróti Lajos: McLuhan médiái, A múltó jövő nyomában, Magvető, Budapest 1971., 353. o.
- ⁴ A *The Mechanical Bride*-ban például Hollywood és a reklámirodák termékeit „kolektív regénynek” nevezi; az *Understanding Mediában* pedig a filmről, a nyomtatványról, a rádióról, a televízióról, a képregényekről és a játékokról mint művészeti formákról beszél.
- ⁵ Maršal Makluan: Poznavanje opština — čovekovih proizetaka, Prosveta, Belgrad, 42. o.
- ⁶ McLuhan alapgondolata, miszerint a médiumok az ember szervezetének és lehetőségeinek meghosszabbításai megtalálható a régebbi filozófiai

elméletekben is, pl. Spinozánál, az ifjú Marxnál. Lévi-Strausstól a „kommunikációs neotribalizmus” elméletét örökölte. Kortársai közül hatással voltak gondolkodására Harold Innes, Siegfried Gideion, Lynn White és mások.

- ⁷ Umberto Eco: Az elektronikus időszak misztikusa, NIN, 1981. január 11. száma, 38. o.
- ⁸ Vekerdi László: Befejezetlen jelen. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1971., 518. o.
- ⁹ McLuhan különösen kedveli az aforizmákat — és ha csak lehet, él is velük — amelyeknek ez a tulajdonsága még sokkal kifejezettebb, ezért aktivizáló, bekapcsoló erejük is hatványozott.
- ¹⁰ Maróti Lajos: I. mű. 359. o.
- ¹¹ McLuhan — Hot & Cool, Signet Book, The New American Library, 1969., 179. o.
- ¹² Halász László: A képernyő tekintete. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1976., 16. o.
- ¹³ Uo. 19. o.
- ¹⁴ Maróti Lajos: I. m. 367. o.
- ¹⁵ William Blissett: McLuhan — Hot & Cool, 126. o.
- ¹⁶ McLuhan: Conterblast. Harcourt, Brace & World, New York 1969.
- ¹⁷ Vekerdi László: I. m. 517. o.
- ¹⁸ Ratko Božović: Utószó Žan Kaznev: Sociologija radio-televizije című könyvéhez, BIGZ, Beograd, 1976., 144. o.
- ¹⁹ Uo. 145. o.
- ²⁰ Umberto Eco: Kultura—informacija—komunikacija, Belgrád, 1973., 435. o.
- ²¹ Vekerdi László: I. m. 526. o.
- ²² Maróti Lajos: I. m. 554. o.
- ²³ Marshall McLuhan szerbhorvát nyelvű fordításban megjelent művei. Maršal Makluan: Gutenbergova galaksija: civilizacija knjige, Nolit, Beograd, 1973; Maršal Makluan: Poznavanje opština čovekovih podužetaka, Prosveta, Beograd, 1971.; megjelent még a McLuhan: Hot & Cool című kritikákat tartalmazó kötet anyagából egy válogatás Makluanova galaksija (Makluan — Za i protiv) címmel, Narodni univerzitet Braća Stamenković, Beograd, 1971.